

Britský pohled na „pražské jaro“

Jiří Hoppe

„Nejlepší, co můžeme pro Prahu udělat, je, že neuděláme nic.“ Tato slova západoněmeckého ministra zahraničí Willyho Brandta obletěla 1. srpna 1968 svět a bezděky se stala mottem většiny pozdějších interpretací postojů Západu k „pražskému jaru“. Autoři, kteří se věnovali problematice vztahů Východ–Západ v tomto období, ve svých závěrech převážně konstatovali, že západní země v čele se Spojenými státy, nevyvíjely vůči Československu žádnou zahraničněpolitickou aktivitu a nevypracovaly žádný plán pro případ sovětské vojenské agrese. Západní svět sice odsoudil sovětskou invazi, ale kvůli svým bezpečnostním zájmům dal současně nasrozuměnou, že je připraven i přes československou krizi pokračovat v politice „uvolňování napětí“ (*détente*).¹

Na těchto poněkud příkrých závěrech není ani dnes nutné cokoli měnit. Pomíne-li poinvazní svolání Rady bezpečnosti OSN k československé otázce, iniciované USA a dalšími čtyřmi zeměmi, a velkorysou azylovou praxí, můžeme ze strany Západu mluvit o takřka úplné absenci vstřícných gest. Proč ale tak demonstrativní nezájem o prokazatelně ohrožené Československo?²

1. Sovětský svaz dával nepokrytě najevo, že Československo zůstává jedním ze základních prvků jeho vojensko-strategických i ekonomických plánů. V dané mocenské konstelaci bylo již předem vyloučeno, že by jedna supervelmoc, v tomto případě

1 DURMAN, Karel: *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964–1991*. Praha, Karolinum 1998; PAUER, Jan: *Politika západu a československá krize 1968*. In: *Armáda a společnost na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968*. Bratislava 1997; LUŇÁK, Petr: *Západ: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha, Libri 1997; VALENTA, Jiří: *Sovětská intervence v Československu 1968*. Praha, Svoboda 1991.

2 Mezinárodní politické vztahy v 60. letech výrazně poznamenala západní politika *détente*. Není účelem tohoto článku znovu opakovat důvody jejího vzniku ani popisovat její důsledky pro poměr obou supervelmocí. Soustředil jsem se pouze na bezprostřední důvody, které vedly západní země k postoji *hands off* vůči „pražskému jaru“. O politice *détente* psali v poslední době Jan Pauer, Petr Luňák, a především Karel Durman (viz pozn. 1).

USA, jakkoli (politicky a tím méně vojensky) zasahovala do sféry přímého vlivu druhé supervelmoci. Sovětský konvenční i jaderný arzenál, potlačení maďarského povstání v roce 1956 a berlínská a kubánská krize poskytovaly dostatek argumentů pro to, aby Západ již předem vyloučil veškeré úvahy, že by se výrazněji angažoval v československých záležitostech.

2. Československo se i v nejvypjatějších okamžicích ústy svých předních politiků deklarovalo jako pevná součást sovětského bloku. Nebyl patrný žádný náznak, že by chtělo nějak zásadněji měnit svoji zahraničněpolitickou orientaci. Podle amerických pramenů se v tomto momentu projevoval politický realismus Alexandra Dubčeka a jeho přívrženců, kteří si uvědomovali nemožnost náhlého úkroku západním směrem. Blíže pravdě však bude spíše argument, že jako přesvědčení celoživotní komunisté a „upřímní přátelé“ Sovětského svazu o něčem takovém ani neuvažovali. Až v polovině července se bezradní českoslovenští vůdci, stojící tváří v tvář vojenským hrozbám a nebezpečí úplné mezinárodní izolace, rozhodli oslovit sympatizující Rumuny a Jugoslávce, aby se s jejich politickou podporou pokusili eliminovat sílící sovětský tlak. Samozřejmě bezvýsledně.

3. Západ se obával, že by jeho i jen mírně formulované výhrady vůči sovětským zastrášovacím metodám vyvolaly nekonečnou sérii mediálních útoků proti Československu. Otevřená politická podpora „pražského jara“ by pak přivedila akutní nebezpečí ozbrojené invaze, kterou by Sovětský svaz zdůvodnil západním „vměšováním“. A toho se západní vlády přímo děsily. Měly ještě v živé paměti maďarskou krizi, do které se USA velmi nešťastně zapletly, aniž bylo v jejich možnostech bojujícím Maďarům jakkoli pomoci.

K těmto třem bezprostředním důvodům západní neangažovanosti se ještě přidružovaly další, dílčí – třeba československé dodávky zbraní do Vietnamu nebo nevyřešené majetkové nároky amerických občanů v Československu a s tím související otázka československého zlata.

Oficiální postoj západních vlád před invazí i po ní však tvoří jen jednu stranu oné pověstné mince. „Pražské jaro“ a jeho brutální potlačení se stalo významnou křížovatkou na cestě „uvolňování napětí“ a mělo výrazný vliv na západní svět. Až donekdávna však nebylo možné úplně přesně posoudit, jak velký tento vliv byl, do jaké hloubky se západní vlády zabývaly československými událostmi a jaký názor na „pražské jaro“ mezi západními politiky převažoval, jaké cesty Západ hledal k řešení československé krize, případně co byl ochoten pro Československo udělat. Pohled na „pražské jaro“ z britské perspektivy může historikovi posloužit jako názorný a konkrétní příklad. Díky tradičně vynikající úrovni britských diplomatů, kteří pečlivě zaznamenávali každý podstatnější poznatek, je v londýnském archivu *Public Record Office* deponován neobyčejně bohatý materiál.³ Zvláštní vztahy Británie a Spojených

3 Zprávy britských velvyslanců (hlavně z Prahy, Moskvy a Washingtonu) i podkladové materiály úředníků britského ministerstva zahraničí jsou velmi podrobné. Zahrnují veškeré možné aspekty toho kterého problému a možné eventuality dalšího vývoje. Dokumenty k československé krizi v roce 1968 lze nalézt v několika fondech v archivu *Public Record Office* (dále *PRO*) v Londýně. Jedná se především o fond FCO 28 (FCO – Records of the Foreign and Commonwealth Office,

států pak rozšiřují získané údaje o nezbytný globálnější rozměr. A v neposlední řadě události ve střední Evropě Británii bezprostředně neohrožovaly ani neměla vůči Praze žádné závazky či pohledávky,⁴ takže si britský pohled na Československo roku 1968 mohl zachovat potřebnou míru odstupu.

Pozice Velké Británie v Evropě a ve světě na konci šedesátých let

Británii a její politiku výrazně ovlivňovala především vleklá hospodářská krize, se kterou se tato velmoc potýkala nejméně od roku 1964. Deficit platební bilance se pohyboval pravidelně okolo 250 milionů liber, hrozila vysoká inflace a hrubý národní produkt byl hluboko pod úrovní západního Německa, Francie a Japonska.⁵ Staronová labouristická vláda Harolda Wilsona, ustavená po volebním vítězství 1. dubna 1966, na to musela reagovat výraznými restrikcemi, které se dotkly všech položek státního rozpočtu. Výkonnost hospodářství však přesto dál klesala, a tak byl 18. listopadu 1967 britský kabinet donucen výrazně devalvovat libru. Kvůli tomuto kroku se v britských politických kruzích začalo mluvit o nutnosti předat výkonnou moc vládě odborníků. Na tyto spekulace reagoval Wilsonův kabinet vládními ekonomickými opatřeními (16. ledna 1968), která snížila výdaje státní pokladny za fiskální rok 1968–1969 o 300 milionů liber a v následujícím roce o dalších 441 milionů liber. Navíc v březnu 1968 schválil britský kabinet nejúspornější rozpočet v poválečné historii. Přesto znovu (dokonce dvakrát za sebou) hrozilo reálné nebezpečí devalvace libry, což by znamenalo okamžitý pád vlády. Wilson se proto rozhodl ke kroku, který neměl v poválečných britských dějinách obdoby: po dohodě s Američany nechal na čtrnáct dnů uzavřít londýnskou burzu zlata, přes kterou na libru útočili spekulanti. Díky tomuto opatření Wilsonův kabinet přežil a postavení ministerského předsedy posílilo natolik, aby dokázal odvolat několik nelojálních ministrů (hlavní změna nastala na místě ministra zahraničí, kde Georgea Browna nahradil Wilsonův oddaný stoupenec Michael Stewart), a také proto se podobná krize v budoucnu už neopakovala.

and of the Foreign Office, the Commonwealth Office and the Diplomatic Service Administration Office during the period in which they operated a common registry scheme, January 1967 to October 1968; 28 – Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Northern Department and East European and Soviet Department registered Files.) Další dokumenty jsou deponovány ve fondech PREM 13 (PREM – Records of the Prime Minister's Office; 13 – Prime Minister's Office: correspondence and papers, 1964–1970) a DEFE 24 (Ministry of Defence).

- 4 Jeden z úředníků britského ministerstva zahraničí se 18. července 1968 písemně obrátil na knihovnu úřadu, aby mu připravila seznam politických a vojenských závazků, které má Británie vůči Československu v případě eventuální invaze sovětských vojsk. Knihovna odpověděla, že o žádných závazcích neví, resp. žádné nenašla. PRO, f. FCO 28/47.
- 5 Hrubý národní produkt Velké Británie dosáhl v polovině 60. let 109 miliard amerických dolarů, zatímco západní Německo vykazovalo 150 miliard, Francie 140 miliard a Japonsko dokonce 167 miliard. Viz SKED, Alan – COOK, Chris: *Post-War Britain: A Political History*. London, Penguin Books 1993, s. 234.

Hospodářské potíže Británii provázely i při jejím pokusu o vstup do Evropského hospodářského společenství (EHS). Wilsonova vláda se domnívala, že účast na společném západoevropském trhu otevře nové možnosti pro skomírající export a jeho zvýšení povede k oživení britské ekonomiky. Jedenáctého května 1967 Británie podala druhou žádost o vstup do EHS, ale už 16. května zaujal francouzský prezident Charles de Gaulle k tomuto aktu zamítavé stanovisko s tím, že Británie musí nejprve změnit svůj ekonomický, a dokonce i politický systém.⁶ Britskou žádost poté formálně převzala do své kompetence zvláštní komise, vytvořená pod francouzským vlivem. Výsledná zpráva, zveřejněná 30. září 1967, uváděla pro Británii velice nelichotivá fakta. Nebylo proto divu, že francouzský ministr zahraničí Maurice Couve de Murville vyslovil na nejbližším zasedání rady ministrů EHS (24. října 1967) vážné pochybnosti o britské žádosti. Když poté přišla devalvace libry, postavil se ve velmi emotivním projevu proti členství Británie v EHS znovu sám Charles de Gaulle (27. listopadu 1967). Jeho stanovisko respektovali také ostatní členové ministerské rady EHS (i když jejich postoj vůči Británii nebyl tak odmítavý), a tak 18. prosince 1967 byla ústy Couva de Murville britská žádost s definitivní platností zamítnuta.⁷

Nezdravá hospodářská situace měla přirozeně výrazný vliv i na britskou brannou politiku. Devalvace libry a nutnost vyrovnat státní rozpočet vedly k dalším a dalším škrtnům v nákladech na zbrojení. Na začátku roku 1968 v souvislosti s úspornými opatřeními byla zrušena objednávka padesáti letadel typu F 111 z USA, která měla v budoucnu tvořit páteř Královského letectva.⁸ Po úplném stažení ozbrojených sil z oblasti na východ od Suez (postupně v průběhu roku 1968) začaly být z výzbroje vyřazovány mateřské letadlové lodě a došlo k omezení stavby nukleárních ponorek.⁹ Početní stav britské armády měl být k roku 1971 snížen o 75 tisíc mužů a 80 tisíc civilních zaměstnanců. Civilní obrana, pomocná protipožární služba a jednotky záložníků byly rozpuštěny.¹⁰ Z tohoto výčtu vyplývá, že ačkoli byla Británie od roku 1962 (do roku 1967) jedinou západoevropskou zemí, která

6 Poprvé byla žádost Británie o vstup do EHS odmítnuta kvůli francouzským námitkám v letech 1961–1963.

7 *Documents on British Policy Overseas* (dále DBPO), řada III, díl 1: *Britain and the Soviet Union, 1968–1972*. London, The Stationery Office 1997, s. 2.

8 Na druhé straně šel v roce 1968 do sériové výroby letoun s kolovým startem typu Harrier, o kterém se britská vláda domnívala, že bude výhodným obchodním artiklem. *Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky*, Praha (dále AMZV), Politické zprávy, Londýn 1968, č. 1856/68, 25.3.1968, Zpráva o rozvoji styků mezi Velkou Británií a Německou spolkovou republikou, referent V. Červený.

9 Británie měla v roce 1968 ve výzbroji jedinou funkční jadernou ponorku Resolution, která byla vyzbrojena raketami typu Polaris. Další čtyři ponorky podobné konstrukce byly rozestavěny a v budoucnu měly být vyčleněny pro NATO. AMZV, Politické zprávy, Londýn 1968, č. 0116/68, 9.5.1968, Velká Británie a NATO.

10 Restrikce se dále výrazně dotkly školství, zdravotnictví, bytové výstavby, výstavby silnic, místní samosprávy, státního aparátu a zahraniční pomoci. *Tamtéž*, Politické zprávy, Londýn 1968, č. 029/68, 26.1.1968, Vládní ekonomická opatření z 16.1.1968 (po devalvaci libry).

disponovala jadernými zbraněmi, snižování výdajů na obranu způsobilo v roce 1968 další výrazný ústup z pozic světové velmoci.¹¹

S ohledem na dané finanční možnosti musela Wilsonova vláda od poloviny šedesátých let přehodnocovat ambice britské zahraniční politiky. V podmínkách *détente* a vojensko-ideologického soupeření USA a SSSR to Británii umožňovalo omezit na minimum všechny současné i budoucí aktivity, které se bezprostředně netýkaly britských výsostných zájmů. Rok 1968 zastihl Británii v situaci, kdy tento vývoj do jisté míry vrcholil a kdy byla nucena řešit dilema, jak si udržet postavení světové velmoci bez velmocenských (především finančních) prostředků.

Britské hospodářské obtíže se přirozeně promítly také do vztahů mezi Británií a Sovětským svazem. Sověti se snažili využít citelného britského oslabení (devaluace a restrikce rozpočtu) ve svůj prospěch hned při první příležitosti. Dvaadvacátého ledna 1968 přiletěl do Moskvy na třídní návštěvu ministerský předseda Harold Wilson, aby se sovětským vedením jednal o evropské bezpečnostní situaci, ale hlavně o válce ve Vietnamu. Britský premiér se chtěl pokusit o zprostředkování politické dohody mezi oběma supervelmocemi právě v okamžiku, kdy mohutná ofenziva Vietkongu z počátku roku zničila veškeré americké naděje na brzké ukončení konfliktu. Brežněv si byl velmi dobře vědom toho, že se vietnamská válka stává pro Američany stále více vojenským i politickým fiaskem, a proto Wilsonovy opatrné návrhy striktně odmítl. V oficiálním komuniké se pak hovořilo o hlubokých názorových rozdílech obou delegací. Tentýž den čekalo Wilsona ještě zdlouhavé jednání s Alexejem Kosyginem o zvláštním seznamu strategických výrobků, které se od roku 1957 nesměly dodávat do komunistických zemí. Kosygin tvrdil, že když zboží nedodá Británie, udělá to navzdory embargu jiná země, a Británie jen přijde o zisk. Pro tyto argumenty zase neměl pochopení Wilson, a tak se vracel z Moskvy bez konkrétního výsledku.¹²

O zprostředkování politické dohody mezi supervelmocemi ohledně Vietnamu se Britové pokusili ještě jednou. Ministr zahraničních věcí Michael Stewart se 23. a 24. května 1968 v Moskvě dvakrát setkal se svým sovětským kolegou Andrejem Gromykem a vyptával se jej, zda na sovětské straně došlo v této otázce k nějakému posunu. Ačkoli byl Gromyko podle Stewartových slov neobvykle přátelský, zůstaly diskuse o Vietnamu na mrtvém bodě a každá strana hájila své stanovisko, ze kterého nechtěla slevit.¹³ Další britskou iniciativu na tomto poli zastavily československé události.

11 Výdaje na obranu činily v Británii 5,7 % HDP, v západním Německu 4,3 % a v Japonsku pouze 1 %. Británie musela z tohoto rozpočtu platit vojenské posádky na Maltě, Gibraltar, v Perském zálivu, na Dálném východě a v koloniálních teritoriích, jako bylo třeba Belize. V absolutních číslech byly v důsledku nízkého HDP výdaje Velké Británie na obranu nižší než například v Německu. Viz SKED, A. – COOK, Ch.: *Post-War Britain*, s. 234.

12 *DBPO*, s. 16.

13 *Tamtéž*, s. 36.

Británie a „pražské jaro“ (do invaze)

Británie zprvu reagovala na „pražské jaro“ rezervovaně.¹⁴ Nenásledovala Francii, která přivítala „demokratizační proces“ mimořádně pozitivně,¹⁵ ani Spolkovou republiku Německo, jež přes všechny komplikace ve vzájemných vztazích nabízela Československu finanční půjčky.¹⁶ Britská zahraniční politika vnímala události v Československu především jako snahu o ekonomickou emancipaci. V materiálech Foreign Office, zpracovávaných na základě zpráv britských ambasad z celého světa, se v prvních třech měsících roku 1968 otázky hospodářské spolupráce mezi Československem a západními zeměmi objevují nejčastěji. Iniciativa zjevně přicházela z československé strany;¹⁷ tak například první tajemník československé ambasady v Moskvě řekl v rozhovoru s politickým přidělcem amerického velvyslanectví Davidem Kleinem, že Československo se chce od nynějška orientovat ekonomicky na USA a Západ, ale brání mu v tom spojenectví se Sověty. Ve stejném duchu Foreign Office informoval britský velvyslanec v Moskvě Geoffrey Harrison, který na základě materiálů o drážďanské schůzce představitelů zemí Varšavské smlouvy v jedné z prvních britských analýz „pražského jara“ napsal, že podle jeho mínění chtějí „Češi“ revidovat svoji politiku především v oblasti zahraničního obchodu. Podle jeho výkladu měl Západ dodat zboží a technologie a Československo hodlalo

-
- 14 Zvláštní spis věnovaný pouze událostem v Československu založili úředníci Foreign Office 14. března 1968 a má název Reaction to Events in Czechoslovakia and Poland (studentské nepokoje v Polsku z března 1968 jsou zde zmiňovány jen minimálně). Je plný zpráv z britských ambasad všech zemí sovětského bloku, Jugoslávie a Rakouska. Zprávy obsahují informace o tom, jak tamní vlády a jimi ovládaný tisk reagují na nejnovější vývoj v Praze. PRO, FCO 28/47.
- 15 Francie předpokládala, že se československá zahraniční politika stane opravdu nezávislou a že se „ČSSR může stát prostředníkem styku mezi západní a východní Evropou“. (VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol.: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, díl 4, sv. 1: *Prosinec 1967 – červenec 1968*. Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1995, s. 135 n. Když se však ve stejné době, tedy v dubnu 1968, Praha dotazovala, zda generál de Gaulle uvažuje o návštěvě Československa, dostala od generálního sekretáře francouzského ministerstva zahraničí Hervé Alphanda vyřčovací odpověď. Francouzský prezident pak o měsíc později navštívil Rumunsko, kde československým novinářům řekl, že by se rád osobně setkal s Dubčekem a Svobodou, kteří jsou prý ve Francii velmi populární. Viz MARES, Antoine: „Naším hlavním cílem zůstává uvolnění napětí“: Francie – Československo 1961–1968. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 4 (1998), s. 480.
- 16 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. a kol.: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, s. 148–153.
- 17 Britské dokumenty, které jsem měl k dispozici, nepotvrzují domněnku Rogera Lalouetta, francouzského velvyslance v Praze, že by si „Londýn vybral Československo za hlavní cíl své hospodářské politiky ve střední a východní Evropě“. Viz MARES, A.: „Naším hlavním cílem...“, s. 477. Naopak hlavně v létě 1968 vyzývali britští diplomaté akreditovaní v Praze své ústředí, aby se důkladněji zvažila možnost hlubší ekonomické spolupráce mezi Británií a Československem. Pokud by k ní nedošlo a Československo by zůstalo i nadále hospodářsky závislé na Sovětském svazu, považovali by prý Čechoslováci přístup Britů za *appeacement* se zřejmou analogií s rokem 1938. – PRO, FCO 28/48, Telegram z britské ambasady v Praze pro Foreign Office, 22.7.1968.

platit tím, že se podobně jako Rumunsko stane *enfant terrible* komunistického bloku.¹⁸

K podstatnějšímu přehodnocení britského pohledu na „pražské jaro“ došlo až v květnu 1968.¹⁹ Každé dva roky se britští velvyslanci ve východní Evropě scházeli v Londýně, aby diskutovali o událostech v regionu a o politice britské vlády. V roce 1968 se konference konala v týdnu od 6. května a hlavním tématem bylo „pražské jaro“. Zúčastnění diplomaté na ní zdůrazňovali, že ačkoli se zdá, že se Československo chce vymanit ze sovětské ekonomické a politické dominance, svoji zahraniční politiku nemění a zůstává nadále jednostranně orientováno na Moskvu. Hlavní slovo měl přirozeně velvyslanec Jeho Veličenstva v Praze William Barker: „Českoslovenští vůdci se obírají naivní vizí, že jako první vytvoří model společnosti, kde budou vzájemně zkombinovány socialismus a demokracie. Jejich úspěch pak bude mít na zbytek světa takový vliv, že díky nim bude věc komunismu zachráněna. Ovšem lze pochybovat, že by sám Dubček, který prožil v Sovětském svazu 13 let a byl svědkem nejhorších čistek a kolektivizace, mohl být tak naivní...“²⁰ Z konference britských velvyslanců v zemích východní Evropy vyplynuly dva hlavní závěry: a) Je příliš brzy na to přemýšlet o celoevropské bezpečnostní konferenci nebo o konzultacích mezi NATO a Varšavskou smlouvou; b) limity sovětské tolerance k úchytkám jsou v různých zemích rozdílné. Prozatím Západ nemůže nic udělat pro východoevropské liberály.²¹

Na výsledky konference britských velvyslanců navázalo memorandum britského ministerstva zahraničí o vztazích se Sovětským svazem a zeměmi východní Evropy ze 17. června 1968, rozesílané do všech metropolí socialistických zemí. Konstatovalo se v něm, že vývoj ve východoevropských zemích je daleko rychlejší než v samotném Sovětském svazu, hlavně v důsledku ekonomických problémů, které jsou vnímány citlivěji. V některých zemích situaci ovlivňuje i prozápadní tradice, jež působí hlavně na obchod, technologie a vědu. Stále častěji a silněji se ozývá volání po změnách v zahraničních vztazích. Přesto, anebo právě proto musí být britská politika vůči východní Evropě velmi opatrná, aby Británie nevrážela klín mezi Sovětský svaz a jeho satelity, což by vedlo ke zvýšení napětí uvnitř bloku.²²

18 PRO, FCO 28/47, Telegram z britské ambasády v Moskvě pro Foreign Office, 27.3.1968.

19 V období od konce března do poloviny května se ve fondech PRO neobjevuje žádný podstatnější dokument k danému tématu.

20 „Czechoslovak leaders appeared to entertain a naive vision that, by providing the first example of a society in which ‘Socialism’ and democracy were combined, they would be aided by their example. But Dubcek himself had lived in the Soviet Union for 13 years, had then seen the worst of the purges and collectivisation, and could hardly be naive...“ *DBPO*, s. 41. Francouzský pohled na československé politiky byl diametrálně odlišný: „Pokud v Československu existuje generace politiků, kteří jsou přesvědčenými komunisty, a zároveň upřímnými reformátory, pak pražské události možná otevírají evropskému komunismu jednu z nejlepších cest, aby se mohl obrodit a nepopřel sama sebe. V tomto případě by se Československo stalo určitě vzorem pro liberální hnutí v celé východní Evropě.“ *Viz MARES, A.*: „Naším hlavním cílem...“, s. 479.

21 *DBPO*, s. 41.

22 *Tamtéž*, s. 56.

S postupujícím tlakem Sovětského svazu a jeho spojenců na Československo, zvláště na začátku července, začala britská vláda zkoumat možnosti, jak efektivně zasáhnout v jeho prospěch. Prvním krokem, který podnikla také díky neutuchajícímu zájmu britské veřejnosti a části poslanců Dolní i Horní sněmovny, bylo prohlášení k československým událostem. Ministr zahraničí Stewart v debatě o zahraničních vztazích 18. července 1968 před členy Dolní sněmovny řekl, že každá země se musí sama rozhodnout, jak si uspořádá vnitřní poměry, a proto jedině českoslovenští občané sami si mohou udělat pořádek ve vlastní zemi. A vzápětí opatrně dodal, že pokud změny, které nastávají ve východní Evropě, vyústí ve větší prosperitu a větší svobodu ducha, budou vítány všemi lidmi a všemi vládami dobré vůle.²³

Otevřenější vyjádření sympatií si britská vláda nemohla dovolit. Nechtěla totiž komunistickým zemím poskytnout záminku k rozpoutání dalšího kola protičeskoslovenské kampaně. Trochu také očekávala, že Dubček nebo někdo z jeho okolí dá vědět, co a jak má být ze strany Británie nebo Západu řečeno.²⁴ Z obou uvedených důvodů nebylo Stewartovo prohlášení zveřejněno; britské úřady se však postaraly o to, aby se co nejdříve i s patřičným vysvětlením dostalo k československému vedení.²⁵

Stewart i úředníci Foreign Office si uvědomovali, že neutrálně formulované prohlášení, které vzápětí kolovalo diplomatickými kanály, příliš Československu nepomůže. Proto se zvláště po varšavské schůzce vůdců pěti komunistických stran sovětského bloku²⁶ pokoušeli přijít na další možnosti, jimiž by eliminovali zvyšující se sovětský tlak. Především konzultovali své poznatky s americkými diplomaty a naléhali na ně, aby dělali „všechno možné“, aby „Rusy“ odradili od intervence. Američané také na základě britského návrhu zvažovali možnost, že by do Moskvy zaslali varovné prohlášení na nejvyšší úrovni. Uvědomili si však, že by šlo jen o gesto, které by bylo nakonec kontraproduktivní.²⁷ Detailními rozbory mezinárodní situace

23 PRO, FCO 28/48, Dopis úředníka Northern Department Robertse J. Yarhamovi, tajemníkovi Tynemouth Liberal Association, který se na ministra zahraničí obrátil se žádostí, aby intervenoval na sovětské ambasádě ve prospěch Československa, 26.7.1968.

24 Tamtéž, FCO 28/47, Poznámky lorda Hooda pro Michaela Stewarta, 18.7.1968.

25 William Barker navštívil 25. července vedoucího 4. teritoriálního odboru Ministerstva zahraničních věcí ČSSR Rezka a seznámil jej se zmiňovaným stanoviskem britské vlády k československým událostem z 18. července. Také jej upozornil na to, že momentálně jedná neoficiálně a že doufá, že toho československá vláda nezneužije; Stewartova řeč nebyla publikována. Rezek odpověděl, že iniciativa britské vlády je přesně tím aktem, v němž československé úřady doufaly, a že je v Praze velmi dobře přijímán. Pokračoval, že většina Čechoslováků si přeje obnovit „normální“ styky s Británií, hlavně kulturní, ekonomické a obchodní. – Tamtéž, FCO 28/48, Telegram z britské ambasády v Praze pro Foreign Office, 26.7.1968.

26 Schůzka proběhla ve dnech 14. a 15. července 1968 a zúčastnili se jí vedoucí představitelé komunistických stran Sovětského svazu, Polska, NDR, Maďarska a Bulharska. Do Prahy vzápětí putoval jejich společný dopis adresovaný ÚV KSČ, v němž byli českoslovenští komunisté vyzváni, aby zahájili boj proti „pravicovým a protisocialistickým silám“ a „udrželi vymoženosti socialismu“. ÚV KSČ odpověděl na dopis odmítavě, což vyvolalo otevřenou roztržku.

27 Memorandum poradce amerického prezidenta pro politické vztahy Walta Rostowa americkému ministroví zahraničí Deanu Ruskovi z 20. července. – *Foreign Relations of the United States, 1964–1968*, sv. 17: *Eastern Europe*. Ed. James E. Miller, Glenn W. La Fantasia. Washington, United States Government Printing Office 1996, s. 207. Viz též *DBPO*, s. 65.

totiž na obou stranách Atlantiku docházeli ke stále stejnému závěru: USA, Velká Británie ani NATO nemohou udělat nic podstatného, čím by ochránily ohroženou suverenitu Československa.²⁸ Přesto ministr Michael Stewart cítil, že by možná nekonfliktně formulovaným prohlášením dosáhl určitého odstrašujícího efektu. Pověřil proto poradce náměstka ministra zahraničí Haymana, aby v tomto smyslu promluvil se sovětským velvyslancem v Londýně. K jejich setkání došlo 22. července 1968 a Hayman při této příležitosti Smirnovskému sdělil, že kdyby „Rusové“ vstoupili do Československa, nadějně známky pokroku ve vztazích Východ–Západ by tím byly zásadně zpochybněny.²⁹ Vzápětí Stewart poslal do Moskvy instrukce pro velvyslance Harrisona, v nichž jej informoval o tom, že vážně přemýšlí o možnosti ostře protestovat proti sovětskému postupu vůči Československu. Uvědomoval si však, že by to rázem změnilo jinak uspokojivé vzájemné vztahy Británie a Sovětského svazu. Zároveň hledal (ale nenacházel) způsob, jakým by mohl pomoci ohrožené Praze: „Přemýšlel jsem také o tom, zda existuje něco, co bychom mohli Čechoslovákům sdělit. Domnívám se, že by bylo chybou žádat od jejich velvyslance nebo jakéhokoli úředníka velvyslanectví, aby se zastavil na britském ministerstvu zahraničí, neboť jakákoli zmínka o tom, že jsme spolu mluvili, by jim mohla uškodit ... avšak podle mého, kdyby se siru Williamu Barkerovi podařilo najít diskrétní způsob, jak československému vedení vyložit naše stanovisko, měl by tak učinit.“³⁰

28 Analýzy Foreign Office zahrnovaly výčet možností, jak zabránit sovětské intervenci v ČSSR, ale i možných reakcí na ni (parafrázováno a zkráceno): 1. Diplomatický tlak je jediný použitelný nástroj. Musí být dobře načasován a nesmí být veden plnou silou. Tuto taktiku lze uplatnit hlavně vůči sovětské ambasádě v Londýně. V tomto momentě je ale nejlepší ochranou Československa přesné psaní tisku o sovětské taktice. 2. Akce k pozvednutí československé morálky: Jestliže Čechoslovákům chybí sympatizující gesta, měla by Británie být připravena vyjít vstříc rychle. Zvláště je zapotřebí přemýšlet o tom, co dělat pro usnadnění přístupu k západním úvěrům, čímž by se minimalizovaly ruské ekonomické sankce. 3. Reakce na sovětskou intervenci: Sovětskému svazu by nemělo být umožněno, aby z tohoto zločinu vyklouzl před světovým veřejným míněním. Ale zavřít dveře před dalším uvolňováním napětí také není možné, bylo by to nebezpečné pro mnoho východních Evropanů. 4. Politická akce by proběhla v Organizaci spojených národů a záleželo by na československé vládě, zda by otázku vznesla v Radě bezpečnosti. Protože přerušeni diplomatických vztahů by prolomilo tenký led a ohrozilo britské zájmy, měly by být alespoň selektivně omezeny dvoustranné návštěvy. Postup *détente* nesmí být opuštěn, ale efekt sovětské akce by měl mít vliv na budoucí bezpečnostní uspořádání v Evropě. – PRO, FCO 28/48, Telegram Foreign Office pro britskou ambasádu v Praze, 24.7.1968.

29 Paradoxně tentýž den se sovětsští vůdci přesvědčili o tom, že Američané dávají definitivně ruce pryč od „pražského jara“. Američané se totiž zalekli neobvykle agresivní sovětské propagandy, která tvrdila, že USA připravují v Praze kontrarevoluci. Analytici Pentagonu celkem otevřeně hovořili o zřejmých analogiích mezi tónem sovětského tisku v roce 1956 před ozbrojeným zásahem v Maďarsku a nynější situací. Obávali se toho, že je Sověti do československých událostí nějak zapletou nebo na ně budoucí invazi rovnou svedou, což by byl pro domácí i světovou veřejnost vedle Vietnamu další důkaz o „militaristické politice“ americké vlády. Proto se ve Washingtonu setkal ministr zahraničí Rusk s velvyslancem Dobryninem, aby protestoval proti bezdůvodným tvrzením, že USA zasahují do československých záležitostí. Varoval ho, že americká vláda nebude trpět podobná tvrzení, která mají posloužit jako záminka k sovětské intervenci do Československa. – DBPO, s. 65.

30 „I have also been wondering, whether there is anything which we could say to the Czechoslovaks.

Iniciativa Britů přicházela bez jakéhokoli popudu z československé strany. Vzájemná komunikace se omezovala na pouhý diplomatický protokol a Dubček se svými kolegy si dávali velký pozor, aby neposkytli Sovětskému svazu sebemenší podnět k podezření, že snad tajně uvažují o nové zahraničněpolitické orientaci.³¹ Podle britského velvyslance v Praze však takové trendy nepřevažovaly ani v československé společnosti. Barker konstatoval, že v čase, kdy jsou Čechoslováci varováni svými „spojenci“ před Západem, který se prý vměšuje do nezdravého vývoje v jejich zemi s úmyslem podkopat socialismus, a kdy nadto cítí nezvyklou pýchu, že „pádlují ve své vlastní kánoi“, by se jim nějaké povzbuzující poselství ze Západu zdálo naivní. Dubček a jeho příznivci v komunistickém vedení prý dobře rozumí důvodům, které nutí západní vlády k pouhým větám o upřímném zájmu o vývoj v ČSSR, a konečkonců tato politika souzní s Dubčekovou linií i s československými zájmy. Jako nejčennější příspěvek Západu k uklidnění současné situace kolem Československa navrhl Barker definitivní zrušení vojenských manévrů Black Lion v Bavorsku. Cvičení bylo potom opravdu odvoláno.³²

Američané hodnotili československou pozici podobně jako Britové, protože se „rozhodli nepodnikat žádné kroky (tedy i neoficiální – pozn. J.H.) ve prospěch Čechů“. Jak referoval Pat Dean, velvyslanec Velké Británie ve Washingtonu, američtí politikové obdivovali obratnost a vytrvalost, s jakou „Češi“ čelili svým problémům. Neregistrovali však sebemenší náznaky, že by Dubček nebo kdokoli z jeho okolí projevil zájem o pomoc USA.³³

Další argument proti otevřené podpoře Československa dodal znovu William Barker, který z Prahy psal, že jakákoli britská iniciativa by u „Rusů“ vzbudila podezření, že se Británie snaží hrát nějakou úlohu v československo-sovětských neshodách. V závěru své depeše z 24. července Barker konstatoval, že sblížování s Českoslováky by bylo obrovskou chybou, a dodával: „Opravdu takto si lze stěží představit jakýkoli výsledek, který by k něčemu vedl.“³⁴

Po dvou dopisech Williama Barkera se britská vláda rozhodla dále neinterventovat ve prospěch Československa a ponechat je vlastnímu osudu. Její stanovisko je dobře patrné z písemné odpovědi Michaela Stewarta na interpelaci lorda Avona. Ten se jako člen Sněmovny lordů tázal ministra zahraničí, zda britská vláda udělá jasné

I believe that it would be a mistake to ask their Ambassador or any member of his staff to call at the Foreign Office since any report that we had been speaking to them could well damage their interests ... but if Sir William Barker were able to find a discreet opportunity to make clear to the Czechoslovak authorities what are our views, I believe he should do so.“ *Tamtéž*, s. 67, Telegram Michaela Stewarta Geoffrey Harrisonovi do Moskvy, 24.7.1968.

31 „V Praze nejsou žádné reálné rozpory. Čechoslováci si jsou vědomi dobré vůle, kterou cítí ze Západu, a zvláště z Velké Británie. Vítají osobní a neoficiální projevy sympatií. Důrazně ale odmítají vše, co by mohlo být interpretováno nebo dezinterpretováno jako tajná úmluva mezi nimi a nějakou západní vládou.“ *PRO*, FCO 28/48, Telegram z britské ambasády v Praze pro Foreign Office, 25.7.1968.

32 *DBPO*, s. 67.

33 Zpráva pochází od Ch. E. Bohlena, stálého podtajemníka politických vztahů, který byl neustále ve styku s Deanem Ruskem. *Tamtéž*.

34 „Indeed I find it hard to conceive of any useful result.“ *Tamtéž*.

gesto směrem k československé vládě, že i v těchto kritických momentech může počítat s britskými sympatiemi a podporou. „Pokud jde o Československo,“ odpovídal ministr, „musím svá slova vážit velmi opatrně a musím Vašemu lordstvu jednoduše říci, že pro nás není na pořadu dne se jakkoli vyjadřovat k vnitřním záležitostem v ČSSR, to je svrchovanou záležitostí československého lidu. Československá vláda, jako ostatní vlády, je o našem stanovisku zpravena. Bylo by zbytečné k tomu cokoli dodávat. Stále věříme, že se Rusové vyhnou intervenci, zvláště když se jim dostane ústupků, například pokud se jedná o československý tisk. Ale ani jedna strana nemá moc prostoru k manévrování. V této situaci je více než důležité neudělat nic, co by mohlo uškodit československým vůdcům. Sovětský tisk pokračuje v protizápadní kampani, a proto nesmíme dát Rusům záminku pro jejich propagandu.“³⁵

Dojem Britů, že se rozhodli v daném okamžiku správně, posilovala také zpráva z britské ambasády ve Washingtonu, v níž velvyslanec Pat Dean informoval ústředí o rozhovoru mezi Anatolijem Dobryninem a Deanem Ruskem z 22. července 1968.³⁶ Rusk si stěžoval, že se sovětským velvyslancem musel mluvit velmi obezřetně, protože ten jen čekal na pouhý náznak amerického „vměšování“, aby pak USA obvinil z přípravy kontrarevoluce v Československu a získal tak záminku pro budoucí sovětskou intervenci. Ze zprávy je jasně cítit Ruskova nikoli neodůvodněná obava, že Sovětský svaz opravdu vážně počítá s americkou kartou, kterou by mohl ve vhodném okamžiku použít.³⁷

Podobně jako ve Washingtonu, také v Londýně se Sověti ujistili, že jim z britské strany nehrozí vážnější komplikace a že je britská vláda již víceméně rozhodnuta do ničeho se neplést. Sovětský velvyslanec Smirnovskij si 30. července vyžádal audienci u Michaela Stewarta a hned se ho vyptával, zda Velká Británie bude politicky podporovat Československo, protože měl nepochybně zprávy o tom, že britský ministr zahraničí o podobné iniciativě uvažoval. Stewart, připraven i varován zprávami o rozhovoru Dobrynina s Ruskem, odpovídal vyhýbavě, že Velká Británie bude pokračovat v politice nastíněné jeho řečí v Dolní sněmovně 18. července 1968, a že kdyby se situace okolo Československa zhoršila, vzrůstající porozumění mezi Sovětským svazem a Velkou Británií by bylo zničeno.³⁸ Smirnovskij, uklidněn Stewarto-

35 PRO, FCO 28/48, Odpověď lordu Avonovi, 24.7.1968.

36 Tento rozhovor bývá v odborné literatuře interpretován tak, že americká vláda v něm ústy svého ministra zahraničí vyjádřila své konečné stanovisko k československým událostem. Rusk prohlásil, že USA od samého počátku neusilovaly vměšovat se do vnitřních poměrů Československa, které jsou především záležitostí samotných jeho obyvatel a ostatních socialistických zemí Varšavské smlouvy. Dialog Rusk–Dobrynin naposled připomněla Jitka Vondrová v článku USA si nechtěly kvůli Československu pálit prsty. In: *Lidové noviny*, (20.8.1998), příloha *Srpnová tragédie*, s. V.

37 Dále Rusk Patu Deanovi řekl, že pověřil zpravodajské složky, aby co nejopatrněji ověřily sovětské vojenské možnosti ve střední Evropě, jestli se třeba Rusové nepokoušejí jen o zastírací manévr. Podle hlášení však nebyly zachyceny žádné signály, že by sovětské síly změnilly současný cíl – a tím bylo i nadále zastrašování Berlína. – PRO, FCO 28/48, Telegram z britské ambasády ve Washingtonu pro Foreign Office, 25.7.1968.

38 *Tamtéž*, FCO 28/48, Telegram Michaela Stewarta Geoffrey Harrisonovi do Moskvy, 30.7.1968.

vými rozpaky, řekl, že to, co zaznělo v Dolní sněmovně, pokládá sovětská vláda za určitou formu varování. A sovětská vláda nepřijímá žádná varování.

Na zasedání britského kabinetu 1. srpna se jedním z hlavních témat stalo Československo a úvahy o tom, jak mu pomoci. Stewart informoval o své rozmluvě se Smirnovským a dodal, že momentálně by nebylo moudré pokračovat v oficiálních jednáních se sovětskou stranou, protože k výměně názorů ohledně Československa již došlo. Smirnovskij prý reagoval opatrně a mluvil o potřebě sovětské vojenské bezpečnosti ve vztahu k Německu. Podobná setkání proběhla i v jiných hlavních městech západní Evropy a z těchto debat bylo jasné, že „ruským“ zájmem je eliminovat světovou reakci na právě probíhající summit v Čierné nad Tisou.³⁹ Stewart nakonec shrnul: „Československo stojí tváří v tvář bezprostřední hrozbě invaze. Podpora Dubčekova křídla je evidentně velmi široká, ačkoli ne absolutně pevná, a já jsem plný obdivu pro klid, se kterým oni i jejich lid čelí urážkám a násilí. Britská vláda ale nesmí říci nic, co by se mohlo vykládat jako vměšování Západu. Nicméně však může se svými spojenci přemýšlet o různých možných eventualitách, včetně akce OSN, při níž by ale bylo nutné důkladně rozvážit, co by bylo nejlepší v první řadě pro Československo a v druhé řadě pro československou komunistickou vládu.“⁴⁰

Schůzka v Čierné byla na Západě (a nejen tam) vnímána jako velké vyvrcholení války nervů mezi sovětskými a československými politiky. Výsledné komuniké však vágně mluvilo o soudružské výměně názorů a zdálo se, že Dubček a jeho kolegové ubránili svůj program reforem a že Moskva se rozhodla pro politické řešení konfliktu. Tento dojem zesílil po následném bratislavském setkání delegací šesti socialistických států, když byly v závěrečné deklaraci použity staronové sovětské slogany o bratrské spolupráci socialistických zemí. Oba summity byly jak na Západě, tak v Československu hodnoceny jako jednoznačný úspěch Dubčekova vedení.⁴¹

Během schůzky v Čierné se ještě zvýšil zájem britské veřejnosti o události v Československu a s tím souvisely i pokusy přimět britskou vládu k otevřené podpoře Dubčeka. Poradce náměstka ministra zahraničí Hayman v osobním dopise velvyslanci Barkerovi do Prahy napsal, že si ani nedokáže představit, jak obrovský tlak vychází z parlamentu a od prostých občanů, aby britská vláda vydala veřejné prohlášení, v němž by odsoudila sovětské vměšování. Hayman konstatoval, že přes tento tlak musí Británie pokračovat v politice nejprospěšnější Československu, tedy vyhnout se všemu, co by mohlo poškodit jeho zájmy.⁴²

Po schůzkách v Čierné a v Bratislavě byli Britové podobně jako jejich spojenci přesvědčeni o tom, že bezprostřední nebezpečí invaze pominulo. I moskevská *Pravda* hodnotila 5. srpna oba summity pozitivně a zřejmou spokojenost s jejich výsledky umocňoval také fakt, že se většina členů politbyra ÚV KSSS rozjela na dovolenou. Obdobná atmosféra panovala i v Praze, a tak zdejší britský velvyslanec psal ještě

39 *DBPO*, s. 69.

40 *PRO*, FCO 28/48, Podklady pro zasedání britského kabinetu, 1.8.1968.

41 *DBPO*, s. 68.

42 *PRO*, FCO 28/49, Osobní dopis P. T. Haymana Williamu Barkerovi do Prahy, 1.8.1968.

12. srpna svému ministru zahraničí, že „rozum zvítězil“ a že se Sovětský svaz rozhodl akceptovat základy československé reformy.⁴³

Invaze a bezprostřední britská reakce

Zprávy o probíhající invazi britské politiky překvapily. V půl druhé ráno 21. srpna přijal náměstek ministra zahraničí lord Chalfont, zastupující Michaela Stewarta v době jeho nepřítomnosti v úřadě, sovětského velvyslance Smirnovského, který mu oznámil, že vojska pěti zemí Varšavské smlouvy překročila hranice Československa, a předal mu nótu sovětské vlády.⁴⁴ Ministr Stewart vzápětí přerušil dovolenou a vrátil se do Londýna. Hned ráno informoval britského zástupce v OSN lorda Caradona, že by se invaze do Československa měla neprodleně projednat v Radě bezpečnosti, a instruoval ho, aby s USA a ostatními členy rady zahájil konzultace o tom, kdo by se mohl chopit iniciativy a v jaké formě by mohla být československá otázka nastolena. Ve 12:45 odpoledne přinesly agentury prohlášení britské vlády k invazi do Československa, v němž stálo mimo jiné: „Vpád Sovětského svazu za pomoci některých jeho spojenců do Československa je do očí bijícím porušením Charty OSN a všech norem mezinárodního soužití. (...) Je to vážná rána úsilí vynaloženému mnohými zeměmi ke zlepšení vztahů mezi Východem a Západem.“⁴⁵ Hned po zveřejnění prohlášení si Stewart k sobě pozval sovětského velvyslance Smirnovského a promluvil k němu v tomtéž duchu, přičemž upozornil na rozpor mezi tvrzením Sovětů, že byli do Československa pozváni, a reakcí československé vlády, předsednictva ÚV KSČ a Národního shromáždění, v jejímž závěru se pravilo, že nejsou vítáni. Smirnovskij, který byl po celou dobu rozhovoru nesvůj, odkázal na své ústní prohlášení, které přednesl lordu Chalfontovi. Večer ještě Stewart stačil vystoupit v televizním pořadu *News at Ten*, kde zdůraznil, že nynějším hlavním úkolem Británie v souvislosti s invazí do Československa musí být posílení NATO, které v této chvíli získává obrovský význam.⁴⁶

Dvaadvacátého srpna v deset hodin dopoledne se v Downing Street 10 sešla britská vláda, aby jednala o invazi do Československa. Hlavní slovo měl ministr zahraničí Stewart, který nejprve popsal situaci v Československu na základě agenturních zpráv a hlášení z britské ambasády v Praze.⁴⁷ Se zřetelem na bezpečnostní

43 *Tamtéž*, DEFE 24/607, The Czechoslovak Crisis and British Defence Policy, 11.9.1968.

44 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. a kol.: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, díl 4, sv. 2: *Červenec–srpen 1968*. Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1996, s. 227. Viz také *DBPO*, s. 68.

45 „The action taken by the Soviet Government and certain of her allies in invading Czechoslovakia as a flagrant violation of the United Nations Charter and of all accepted standards of international behaviour. (...) It is a serious blow to the efforts which so many countries have been making to improve relations between east and west.“ *DBPO*, s. 70.

46 *Tamtéž*, s. 69.

47 Sděлил, že britská vláda neví nic o síle jednotek okupujících Československo, že je však jasné, že zcela ovládly celé území, přestože některé svobodné vysílačky jsou dosud v provozu. Pozemní

zájmy Británie prohlásil, že se neprokázalo, že by hrozilo nebezpečí všeobecné války v Evropě, protože sovětská vláda si hned na začátku invaze pospíšila s ujištěním o omezené povaze akce a neexistovala žádná indicie, která by připouštěla opak. Ačkoli NATO učinilo některá předběžná opatření⁴⁸ a zvažoval se problém uprchlíků, žádná celková pohotovost vyhlášena nebyla. Také se prý nepotvrdily spekulace, které naznačovaly, že podobný zákrok čeká i Rumunsko. Všeobecně podle Stewarta panoval názor, že Západ nezasáhne proti Sovětskému svazu v zemích jeho bloku a že sovětská intervence v Berlíně nebo v jiné zemi NATO by přinesla hrozbu všeobecné války. V poměru k Československu Stewart navrhoval, aby britský kabinet zatím nepřijímal žádná konečná rozhodnutí, protože dosud nebylo známo, zda „Rusové“ budou schopni instalovat loutkovou vládu. Zvláště kvůli britskému veřejnému mínění měla britská vláda zvážit, jak dalece by bylo v jejím zájmu Českoslovákům nějak pomoci, a to navzdory riziku, že „se zaplete“.

Přes tyto úvahy však v britském kabinetu nakonec zvítězilo „realistické“ stanovisko, v němž se promítl zřetel k politice *détente*: „Naše [včerejší] rozhodnutí uveřejnit stanovisko [k předešlému dni] odsuzující tento zásah ze strany Sovětů bylo v zásadě správné a ve svém důsledku oprávněné. Měli jsme v úmyslu vyhnout se izolovaným akcím, a naopak jednat spolu s dalšími čelnými představiteli světového dění. Byla získána podpora OSN a sedm členů Rady bezpečnosti, včetně Francie, vyzvalo ke svolání zasedání. (...) S ohledem na to, jaké mohly mít nedávné události v dlouhodobější perspektivě vliv na naše vzájemné vztahy se Sovětským svazem, stejně jako na vztahy Východ–Západ vůbec, zůstávalo naším cílem dosáhnout odsouzení sovětského vpádu v celosvětovém měřítku, a zároveň se vyhnout tomu, abychom sami vypadali obzvláště nepřátelsky.“⁴⁹

Po zasedání kabinetu uvažoval ministerský předseda Harold Wilson, že použije horkou linku mezi Londýnem a Moskvou, aby Kosyginovi přednesl svůj protest. Po rozhovoru se Stewartem od toho upustil⁵⁰ a spokojil se s tím, že si 26. srpna pozval sovětského velvyslance Smirnovského, kterého se především dotazoval, kdy Sovětský svaz stáhne svá vojska z Československa. Smirnovskij ale nehodlal o této otázce

jednotky podle jeho slov vpadly do země zároveň se vzdušnými a existují i náznaky aktivity sovětských raketových jednotek. Dále Stewart popisoval Dubčekovu internaci a další okolnosti. *Tamtéž*, s. 69 n.

48 Stewart v přímém rozporu s dosavadními výzkumy tvrdil, že jednotky NATO byly koncentrovány na hranicích s Československem, a tudíž nebyly překvapeny sovětskou akcí. *Tamtéž*, s. 72.

49 „Our decision to publish a statement on the previous day condemning the Soviet action had been both right in principle and justified in its results. Our objective had been to avoid acting in isolation but to be among the leaders of the reaction of world opinion. Support had been rallied in the United Nations and seven members of the Security Council, including France, had called for a meeting. (...) Looking to the longer term effects of recent events on our relations with the Soviet Union and on East/West relations generally, our objective should remain to obtain world-wide condemnation of the Soviet action but to avoid becoming singled out as particularly hostile.“ *Tamtéž*, s. 70 n.

50 Stewart argumentoval proti použití horké linky, protože podle něj nebyla reálná šance, že by Wilson dostal od Kosygina smysluplnou odpověď. *Tamtéž*, s. 74.

vůbec diskutovat s výmluvou, že nemá žádné nové instrukce, a audience tak vyzněla do ztracena.⁵¹

Britská politika po invazi

Každodenní politikou vůči zemím, které okupovaly Československo, se zabývali zástupci z různých oddělení Foreign Office hned 23. srpna. Bylo rozhodnuto, že se s okamžitou platností zruší všechny ministerské návštěvy do zemí „pětky“ (Michael Stewart měl navštívit Maďarsko a Bulharsko), na nezbytně nutnou úroveň se minimalizují politické kontakty, ale výměny obchodních delegací budou pokračovat dál, ovšem bez jakékoli publicity. Závěry z porady pracovníků Foreign Office o tři dny později obhajoval Stewart v Dolní sněmovně. Řekl, že přerušení obchodních kontaktů by podle britské vlády nebylo příliš produktivní, protože by v konečném efektu poškodilo řadu Východoevropanů.⁵² Tato opatření pak platila až do května 1969.

O invazi se přirozeně debatovalo také na londýnském ministerstvu obrany. S ohledem na národní bezpečnost bylo nutné okamžitě stanovit, jaká opatření přijme Velká Británie v souvislosti s československou krizí. Britští odborníci vycházeli především z premisy, že sovětská diplomacie před i po invazi ujišťovala země NATO, že akce v Československu nejsou v žádném případě namířeny proti Západu, což potvrzovaly všechny – politické i vojenské – zdroje. Podle analytiků ministerstva obrany byla sovětská invaze především pokusem o zachování *statu quo*, nikoli o jeho změnu. Pro Brity z tohoto faktu vyplynul jednoznačný závěr: Události v Československu nemohou bezprostředně ohrozit západní alianci.

Na konci srpna a v září 1968 Británie proto spíše vyčkávala a pozorně sledovala, zda se Sovětskému svazu podaří vytvořit v Československu loutkovou vládu. Úvahy o dalším postupu, jak na politické, tak i vojenské úrovni, se soustřeďovaly spíše na dlouhodobější plynulé posilování a integraci západních struktur. Momentálně se Británie chtěla podílet na blíže nespecifikovaných vojenských akcích, které měly ukázat připravenost NATO odrazit případný sovětský útok.⁵³ Britové tímto rozhodnutím odpovídali na nervózní dotazy západoněmeckých politiků, kteří se obávali přítomnosti sovětských vojsk na československé západní hranici a vyčítali svým spojencům v NATO, že jejich reakce na invazi je až příliš pasivní.⁵⁴

S postupným odezníváním prvního šoku, který invaze způsobila, opadal i zájem o Československo jako takové. Oficiální kruhy nadále vyčkávaly a současný stav v Praze považovaly za provizorium. Tisk se věnoval československým událostem podstatně méně, přičemž informace se v mnoha případech propastně lišily. Obchodníky a ekonomy zajímal osud československé hospodářské reformy a dopad invaze na obchod. Nejaktuálnějším problémem mezi oběma zeměmi byl další osud česko-

51 *Tamtéž*, s. 74.

52 *Tamtéž*, s. 74.

53 *PRO*, DEFE, 24/608, Czechoslovakia – Implications for U. K. Defence Policy, 18.9.1968.

54 *Tamtéž*, The Czechoslovak crisis and British Defence Policy, 25.9.1968.

slovenských občanů na britském území. Jednalo se hlavně o tisíc až dva tisíce studentů, kteří v Británii studovali nebo pracovali jako sezonní dělníci na zemědělských farmách a po invazi se zčásti rozhodli požádat o politický azyl, zčásti zůstávali na místě bez prostředků a bez konkrétních plánů do budoucna. Britská vláda zřídila pro tyto účely zvláštní konto, na které přispěla částkou patnáct tisíc liber, a vyhlásila veřejnou sbírku, které se však nedostalo velké publicity.⁵⁵

V Británii se daleko více sledovalo dění v Sovětském svazu, pozorně se studovala všechna oficiální sovětská prohlášení a každé vystoupení sovětských představitelů v tisku. Británie se aktivně podílela na zasedání orgánů NATO, které permanentně posuzovaly vojenské aktivity Moskvy ve východní Evropě, ale i jinde ve světě. Britští zástupci neustále poukazovali na rozšiřování sovětského vojenského potenciálu, které se projevilo především ve zvýšení vojenského rozpočtu, kosmickým programem a také v posilování sovětského konvenčního arzenálu.⁵⁶

Z britské politiky těsně po invazi, ale i později, se dala poměrně zřetelně vyčíst snaha využít události v Československu pro vlastní zájmy. Sovětská invaze uškodila odpůrci britského začlenění do evropských ekonomických struktur, Francii, pro niž znamenala zhroutilí východní linie její zahraniční politiky. Také se nepředpokládalo, že by v budoucnu pokračovaly francouzské akce směřující k oslabení NATO, jakým bylo vystoupení z jeho vojenských struktur v roce 1966. V Británii se znovu objevily úvahy o tom, že nyní, když je Francie oslabena, se naskytá výjimečná příležitost pro zesílení britských snah o vstup do EHS. Navíc se britská žádost mohla opřít o Spolkovou republiku Německo, kde zesílily protifrancouzské nálady.⁵⁷

Významným mezníkem pro další britský postup se stalo listopadové zasedání ministrů obrany členských zemí NATO, které se konalo v Bruselu 14.–16. listopadu 1968. Především Spojené státy, k nimž se připojila i Velká Británie, měly zájem na tom, aby se s ohledem na změněnou strategickou situaci ve střední Evropě dosáhlo jednoznačné shody v otázce zvýšení členských příspěvků na společnou obranu a také společného stanoviska ke vztahům Východ–Západ. Z Washingtonu přišlo ujištění, že Američané nadále jednoznačně podporují koncepci kolektivní bezpečnosti v rámci na neurčito prodloužené smlouvy o NATO. Hlavním cílem konference však bylo ukázat Sovětskému svazu, že NATO je odhodláno nepřipustit další sovětskou expanzi v Evropě, zvláště v takzvaných šedých oblastech – Jugoslávii, Finsku a eventuálně Rakousku –, a že bude bránit vši silou území svých členských zemí. Zpráva o konferenci, kterou ještě z Bruselu 16. listopadu telegrafoval Rusk do washingtonského ústředí, konstatovala, že ve všech hlavních otázkách bylo dosaženo shody.⁵⁸ S ohledem na brzké vypršení původní dvacetileté smlouvy o NATO se do závěrečného komuniké podařilo prosadit klauzuli, že nadále „podle své ústavy existuje aliance

55 AMZV, Politické zprávy, Londýn 1968, č. 0194/68, 10.10.1968, Informace o názorech na mezinárodní situaci v Británii po vojenském zásahu pěti zemí Varšavské smlouvy v ČSSR.

56 *Tamtéž.*

57 *Tamtéž.*

58 FOJTEK, Vít: *Československo v roce 1968: Pohled z Washingtonu*. Diplomová práce FF UK Praha, s. 98.

bez časového omezení“.⁵⁹ Díky bruselské konferenci tak došlo k urychlení plánované reorganizace NATO a k jeho opětné revitalizaci.

I když v Británii po bruselském zasedání převládalo docela střízlivé hodnocení situace v Československu,⁶⁰ vyvodila britská vláda ze sovětské invaze poměrně dalekosáhlé závěry. Bylo potvrzeno rozhodnutí Wilsonovy vlády stáhnout britské jednotky ze základen na východ od Suez. Tím Británie plně uznala prioritu evropského území pro eventuální celosvětový konflikt a současně zvýšila počet jednotek, vyčleněných pro evropskou oblast NATO. Jednalo se o třetí divizi, doplněnou o 16. paradestní brigádu, 22. speciální letecký pluk a letectvo 38. skupiny. Vytvářely účinnou a mobilní údernou sílu, součást ACE – *Allied Command Europe Mobile Force* (Mobilní jednotka evropského velení NATO), kterou mohl vrchní velitel NATO pro Evropu použít kdykoli a kdekoli mezi Severním mysem a východními hranicemi Turecka. Britská vojenská přítomnost ve Středomoří byla posílena a po dohodě s ostatními spojenci v NATO byla vytvořena pohotovostní flotila NATO. Britské vojenské plánování mělo v další dekádě vycházet z toho, že jediný ozbrojený konflikt, kde by připadalo v úvahu nasazení většiny britských ozbrojených sil, se odehraje v Evropě. Britské síly měly podle těchto plánů operovat společně se západoevropskými a americkými vojsky. V tomto duchu byla koncipována *Bílá kniha o obraně* z února 1969. Británie dále hodlala usilovat o plné využití geopolitické jednoty západní Evropy, která měla, má a bude mít společné zájmy. Z této premisy pak měla vyplývat i společná politika. V oblasti zbrojení se britská vláda chtěla zaměřit na to, aby v rámci NATO nastala těsnější spolupráce v organizaci a výcviku armád, ve výrobě zbraní a v logistice. V rámci této spolupráce poskytl Spolkové republice Německo technologii ke štěpení jádra a hodlala se západoněmeckou vládou kooperovat v nukleárním výzkumu (z čehož také vyplývalo oslabení německo-francouzského spolenectví). Dokonce uvažovala o tom, že by Británie jako jediný evropský stát NATO převzala odpovědnost za obranu na souši, moři i ve vzduchu po celé délce západoevropských hranic se socialistickými zeměmi. Od tohoto záměru však po diskusích s vojenskými odborníky upustila.⁶¹

Britská vláda se však neomezila jen na vlastní vojenská protipatření a zvýšenou aktivitu ve strukturách NATO. Ve vztahu k Sovětskému svazu splnila varování, která opakovaně zazněla při rozmluvách ministra zahraničí Stewarta se sovětským velvyslancem v Londýně Smirnovským. Britsko-sovětské politické vztahy byly „zmrazeny“. Nejprve britská vláda zrušila všechny společné kulturní akce. Pak administrativním zásahem podstatně omezila počet sovětských diplomatů akreditovaných v Londýně

59 AMZV, Politické zprávy, Londýn 1969, č. 016/69, 28.1.1969, Názory na další vývoj NATO ve Velké Británii.

60 Britská vláda považovala zvýšení sovětských bojeschopných sil ve střední Evropě za poměrně malé. Pobyt sovětských vojsk na československém území měl podle Britů za účel spíše kontrolovat Československo samotné než změnit rovnováhu sil mezi Východem a Západem. Navíc sovětský zásah nepředstavoval zásadní posun v sovětské politice směrem k použití síly. AMZV, Politické zprávy, Londýn 1969, č. 016/69, 28.1.1969, Názory na další vývoj NATO ve Velké Británii.

61 *Tamtéž*.

(11. listopadu). Na mezinárodních fórech i ve Spojeném království vystupovali britští zástupci s ostrými protisovětskými invektivami. Navíc v britském tisku i v elektronických médiích probíhala velmi silná protisovětská kampaň, které se aktivně účastnili britští politici z obou hlavních stran. Všechny tyto kroky vedly k tomu, že sovětská vláda se cítila nucena 2. prosince 1968 reagovat protestní nótou, v níž se konstatovalo: „Britská vláda by si měla uvědomit, že cesta nepřátelství a zostřování vztahů se SSSR – cesta vedoucí k zesílení napětí v Evropě – nepřinese Británii žádnou výhodu nebo zisk ve světovém, evropském nebo jakémkoli jiném aspektu. (...) Kurz, který britská vláda začala provádět v poslední době ve vztazích se Sovětským svazem, nás nutí k závěru, že rozvoj normalizace a rozvoj anglo-sovětských vztahů snad není součástí plánů britské vlády. Toto nás také nutí posoudit z odlišného úhlu nejen současný stav sovětsko-britských vztahů, ale také jejich perspektivy v různých oblastech.“⁶² V Británii se sovětské nótě přikládal velký význam. Politické pozorovatele zaujal především její neobyčejně tvrdý tón doprovázený neobvyklým způsobem zveřejnění.⁶³ Upozorňovali také na to, že Británie se dostala do popředí „protizápadní“ kampaně v SSSR. Podobnou nótou totiž neobdržela žádná jiná západní mocnost. Všeobecně se proto očekávalo, že vzájemné britsko-sovětské vztahy se hned tak nezlepší, spíše naopak.⁶⁴

Stav permanentního politického napětí mezi oběma státy však nemohl trvat donekonečna. Odporovalo by to ostatně linii politiky *détente* i supervelmocenským vztahům té doby. Už v podkladech připravených pro návštěvu Michaela Stewarta v OSN v polovině října 1968 se otevřeně hovoří o tom, že je nemožné, aby invaze neovlivnila vztahy Východ–Západ, nicméně britská strana akceptovala, že „zdravý realismus (ve vztahu k Sovětskému svazu – pozn. J.H.) je hlavní věc“.⁶⁵ Proto britská vláda v květnu ukončila poinvazní konfrontační politiku a vyslala do Moskvy krátce po sobě své dva ministry.⁶⁶ Téměř současně nechala odborníkům z Foreign Office vypracovat analýzu dalšího postupu vůči SSSR a východní Evropě, která dostala název Memorandum britského ministerstva zahraničí o důsledcích sovětské invaze do Československa. Britové podle něj měli vycházet ve dvoustranných vztazích z faktu, že v příštích pěti až deseti letech nelze očekávat významnou změnu v sovětské politice. Od toho se měla odvíjet britská snaha o sjednocení a posílení Západu, který by byl schopen odvrátit veškeré pokusy SSSR porušit jeho celistvost. Britští politici také měli

62 *Tamtéž*, Politické zprávy, Londýn 1968, č. 0216/68 Taj., 5.12.1968, Současné britsko-sovětské vztahy ve světle nóty sovětské vlády britské vládě ze dne 2.12.1968.

63 Nóta byla sovětskou ambasádou v Londýně zveřejněna předtím, než ji britský velvyslanec v Moskvě předal svému ústředí. *Tamtéž*.

64 Československá ambasáda ještě v březnu 1969 hlásila: „Britská vláda si je vědoma rizika zhoršení vztahů se SSSR, ale přesto bude zřejmě v dohledné době v základních liniích své politiky pokračovat. Z tohoto důvodu neočekáváme zlepšení, zvláště v britsko-sovětských vztazích, i když se zdá, že „zmrazení“ se bude týkat především oblasti politických vztahů.“ *Tamtéž*, Politické zprávy, Londýn 1969, č. 036/69, 5.3.1969, Aktivizace britské politiky v západoevropské oblasti.

65 *DBPO*, s. 80.

66 Anthony Wedgwood Benn, ministr technologie, diskutoval od 13. do 20. května 1969 o britsko-sovětské smlouvě o technické spolupráci a Anthony Crosland, ministr zahraničního obchodu, v Moskvě 3.6.1969 podepsal novou britsko-sovětskou obchodní smlouvu. *Tamtéž*, s. 158–165.

iniciovat zárodky změn v nehybných postojích sovětských a východoevropských vůdců, aniž by tím však vyvolali zpětnou reakci v sovětské politice, ústící v katastrofu jako například v Československu. Ve vztahu k Sovětskému svazu a k východní Evropě jako celku se mělo postupovat ještě opatrněji než dosud. Cílem britské politiky v budoucnu neměl být aktivní a veřejný boj za rozbití sovětského impéria, nýbrž nenápadná podpora procesu stupňujících se změn.

Lze shrnout, že československá krize v roce 1968 ovlivnila Británii a Západ ve dvou základních směrech. Na poli obrany se snížily nebo docela zanikly snahy o rozvolnění NATO a naopak došlo k jeho výraznému posílení, mimo jiné i znovuoobením amerických bezpečnostních garancí v Evropě. Mnohem podstatnější pro budoucnost však byl jeden ze závěrů zmiňovaného memoranda: „Musíme zároveň učinit všechno pro to, abychom dosáhli co největšího pokroku při řešení ekonomických a sociálních problémů Západu, a dokázali tak nezúčastněným státům a komunistickému bloku převahu západního systému. Spojené království již podniká kroky v mnoha oblastech, aby přesvědčilo své spojence o potřebě takto orientované politiky.“⁶⁷

67 „We also have to do all we can to make real progress in solving the West's economic and social problems and so demonstrating to the non-committed and the Communist bloc the superiority of the Western system. The United Kingdom is already working in a number of fields to convince its allies of the need for policies on these lines.“ *Tamtéž*, s. 152.